

УДК 343.2

*Л. В. Кондратюк
аспірант**Одеського державного університету внутрішніх справ***ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИННОГО ПОСЯГАННЯ У ЗЕМЕЛЬНИХ ЗЛОЧИНАХ:
КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ**

Питання розробки науково обґрунтованої методики виявлення та розслідування злочинів у сфері земельних відносин має неабияку актуальність в умовах сьогодення і має стати предметом пильної уваги з боку науковців. Криміналістична характеристика злочинів є одним із найважливіших елементів науково обґрунтованої методики розслідування. Важливим елементом криміналістичної характеристики злочинів є предмет злочинного посягання.

Проблемам побудови методики розслідування злочинів у сфері земельних відносин приділено уваги в роботах С.В. Андрусенка, О.М. Бандурки, Н.В. Бондарчука, С.М. Гусарова, Д.Д. Зайця, А.В. Настенка Т.В. Омельченка, В.І. Павликівського, М.С. Рябченка, Р.Л. Степанюка, О.С. Тарасенка, Н.М. Татарина та інших дослідників.

Метою статті є визначення поняття і змісту предмета злочинного посягання під час учинення злочинів у сфері земельних відносин та криміналістичний аналіз кола об'єктів, що належать до цієї категорії.

Одним із найважливіших елементів криміналістичної характеристики злочинів у сфері земельних відносин є предмет злочинного посягання, під яким традиційно розуміють різноманітні фізичні об'єкти (речі і предмети матеріального світу), які зазнають впливу з боку злочинця.

Дослідниками справедливо зазначається, що саме предмет злочинного посягання дозволяє із загальної групи злочинів виокремити конкретні види, визначити обстановку злочинів, способи вчинення злочинних дій, особливості злочинної поведінки особи [14, с. 256].

У криміналістичній літературі висловлено певні позиції щодо змісту цієї категорії стосовно злочинів у сфері земельних відносин.

Так, на думку І.С. Тальянчука, предметом злочинного посягання у земельних злочинах може бути земля, земельні відносини і земельний фонд [16, с. 120]. Уявляється, що цю позицію не може бути прийнято через її вузькість і неконкретність.

Більш прийнятним є запропонований у літературі підхід, згідно з яким предметом злочинів у сфері земельних відносин є земля (земельні ділянки, ділянки надр, відособлені водяні об'єкти та все, що безпосередньо стосується землі), розпорядчі документи (рішення, розпорядження, постанови, протоколи) та матеріальні блага (гроші,

цінні папери, інше майно та вигоди матеріального характеру) [15, с. 38], однак і він потребує конкретизації.

Відштовхуючись від кола злочинів у сфері земельних відносин і кримінально-правових ознак, до предметів злочинного посягання є підстави зарахувати: 1) земельні ділянки; 2) ґрунтовий покрив (поверхневий шар) земель; 3) розпорядчі документи органів державної влади і місцевого самоврядування; 4) правовстановлювальні документи на землю; 5) документацію із землеустрою; 6) документацію з оцінки земель; 7) неправомірну вигоду.

Під час учинення злочинів зазначеної категорії предметом злочинного посягання найчастіше є земельні ділянки.

У криміналістичній літературі характеристика земельної ділянки надається, як правило, крізь призму положень ч. 1 ст. 79 ЗК України, яка визначає її як частину земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами. Так, С.В. Андрусенко і Н.М. Татарин убачають можливість екстраполювати на земельну діяльну як предмет злочинного посягання такі ознаки, як: 1) її виокремлення в аспекті землевпорядкування за місцем розташування та розміром площі у складі однієї з категорій земельного фонду країни; 2) визначення правового титулу належності земельної ділянки конкретній особі та закріплення прав останньої щодо неї [10, с. 38; 17, с. 145]

Однак повністю з такою позицією погодитись не можна.

Положення ст. 79 ЗК України стосуються земельної ділянки як об'єкта права власності, тобто ділянки з установленими межами і визначеними щодо неї правами. Однак вивчення матеріалів слідчої і судової практики свідчить, що у більше ніж 90% випадків предметом злочинного посягання є земельні ділянки, не сформовані як об'єкти цивільних прав, тобто з невстановленими межами, не визначеними щодо них правами, не відведені у встановленому порядку та за відсутності передбаченої законом землевпорядної документації. Саме такі земельні ділянки злочинним шляхом передаються у власність або користування, а також самовільно захоплюються.

Ця ситуація є цілком закономірною, адже зловмисникам значно легше заволодіти земель-

ною ділянкою, яка ще не відведена із земель державної або комунальної власності, не перебуває у власності (користуванні) конкретних фізичних або юридичних осіб, на яку відсутні правовстановлювальні документи, щодо якої не буде скарг із боку можливих потерпілих.

Земельні ділянки, що відповідають вимогам ст. 79 ЗК України, рідше стають предметами злочинного посягання, зокрема переважно у злочинах, пов'язаних із вчиненням шахрайських дій (зокрема з виготовленням підроблених правовстановлювальних документів замість справжніх), незаконною зміною цільового призначення, зниженням вартості земельних ділянок, що підлягають оцінці, а також під час учинення низки земельних злочинів екологічної спрямованості.

Земельні ділянки не є однорідними за своїми природними властивостями і функціональним призначенням, тому в законодавстві здійснено розподіл земельного фонду на окремі категорії земель:

1) сільськогосподарського призначення – землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, призначені для цих цілей сільськогосподарські (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги) та несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, землі під господарськими будівлями і дворами, під інфраструктурою оптових ринків сільськогосподарської продукції, землі тимчасової консервації) (ст. 22 ЗК України);

2) житлової та громадської забудови – земельні ділянки в межах населених пунктів, які використовуються для розміщення житлової забудови, громадських будівель і споруд, інших об'єктів загального користування (ст. 28 ЗК України);

3) природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення – природні території та об'єкти (природні заповідники, національні природні парки, біосферні заповідники, регіональні ландшафтні парки, заповідні урочища), а також штучно створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва (ст. ст. 43, 44 ЗК України, ст. 3 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» [8]);

4) оздоровчого призначення – землі, що мають природні лікувальні властивості, які використовуються або можуть використовуватися для профілактики захворювань і лікування людей (ст. 47 ЗК України);

5) рекреаційного призначення – землі, які використовуються для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів (ст. 50 ЗК України);

6) історико-культурного призначення – землі, на яких розташовані пам'ятки культурної спадщини, комплекси (ансамблі), історико-культурні заповідники, історико-культурні заповідні території, охоронювані екологічні території, музеї просто неба, меморіальні музеї-садиби (ст. 53 ЗК України);

7) лісгосподарського призначення – землі, вкриті лісовою рослинністю, а також зовсім не вкриті лісовою рослинністю, нелісові землі (зайняті сільськогосподарськими угіддями, водами й болотами, спорудами, комунікаціями, малопродуктивними землями тощо), які надані та використовуються для потреб лісового господарства (ст. 55 ЗК України, ст. 5 Лісового кодексу України[2]);

8) водного фонду – землі, зайняті морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водними об'єктами, болотами, а також островами, не зайняті лісами; прибережними захисними смугами вздовж морів, річок та навколо водойм, крім земель, зайнятих лісами; гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами та каналами, а також землі, виділені під смуги відведення для них; береговими смугами водних шляхів; штучно створеними земельними ділянками в межах акваторій морських портів (ст. 58 ЗК України, ст. 4 Водного кодексу України [1]);

9) промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення – земельні ділянки, надані в установленому порядку підприємствам, установам та організаціям для здійснення відповідної діяльності (ст. 65 ЗК України).

Певні особливості, зумовлені законодавчим конструюванням диспозицій статей, земельні ділянки як предмет злочинного посягання мають у злочинах, передбачених ч. 2 ст. 197¹, ст. ст. 236, 252 КК України. У цих випадках предметом злочинного посягання можуть виступати:

земельні ділянки особливо цінних земель, земель в охоронних зонах, зонах санітарної охорони, санітарно-захисних зонах чи зонах особливого режиму використання земель (ч. 2 ст. 197¹ КК України);

– значні території, що підверглися екологічному забрудненню (ст. 236 КК України);

– території, взяті під охорону держави, та об'єкти природно-заповідного фонду (ст. 252 КК України).

Опрацювання наявних матеріалів слідчої і судової практики свідчить, що предметом злочинного посягання найчастіше стають:

– під час учинення земельних злочинів із кількості злочинів проти власності, авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, у сфері службової діяльності – ділянки земель житлової та громадської забудови (67%), сільськогосподарського призначення (20%), ре-

креаційного та оздоровчого призначення (4%), промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення (3%), природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення (2%);

– під час учинення злочинів у вигляді самовільного зайняття земельних ділянок – ділянки земель сільськогосподарського призначення (64%), земель житлової та громадської забудови (23%);

– під час учинення земельних злочинів екологічної спрямованості – ділянки земель сільськогосподарського призначення (72%), водного фонду (9%), природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення (7%), лісгосподарського призначення (4%).

З урахуванням відсутності офіційної відомчої статистики злочинів у сфері земельних відносин, наведені показники не є повністю репрезентативними. Водночас вони відображають сучасний стан, за якого землі сільськогосподарського призначення найчастіше стають предметом злочинного посягання через поширеність, доступність для використання та відносну непомітність протиправних дій для контролювальних і правоохоронних органів. Землі житлової і громадської забудови найчастіше стають предметом злочинного посягання у межах населених пунктів. Окремо слід зазначити, що реальна кількість випадків самовільного зайняття ділянок житлової і громадської забудови є значно вищою за офіційні показники, оскільки сума шкоди в них не досягає граничного розміру, необхідного для кваліфікації дій за ст. 197¹ КК України.

Указані висновки підтверджуються і матеріалами вибіркового дослідження окремих авторів.

Так, за даними Н. Ковальнової, предметом злочину, передбаченого ст. 197-1 КК України, є земельні ділянки, які використовуються для вирощування сільськогосподарських культур (60%). Меншу частину становлять земельні ділянки, що використовуються для будівництва гаражів, магазинів, надання культурного відпочинку громадянам (30%), а також ділянки усіх інших категорій земель, зокрема особливо цінні землі, землі охоронних зон, зон санітарної охорони, санітарно-захисних зон або зон особливого режиму використання земель [11, с. 33].

Як зазначає М.Ю. Марченко, найбільша частка випадків самовільного зайняття земельних ділянок припадає на землі сільськогосподарського призначення (38,7%). Менше приходить на землі громадської та житлової забудови (15,3%), землі оборони (12,2%), резервного фонду (9,2%), природоохоронного значення (6,1%) [12, с. 249–250].

Також під час розслідування кримінальних проваджень про злочини цієї категорії слід ура-

ховувати територіальне розташування предмета злочинного посягання (в межах або за межами населених пунктів), оскільки від цього залежить обсяг повноважень службових осіб органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування (ст. 122 ЗК України) та порядок надання земельних ділянок, що відбиватиметься на кваліфікації дій підозрюваних (обвинувачених).

Предметом злочинного посягання під час учинення дій, передбачених ст. 239¹ КК України, є ґрунтовий покрив (поверхневий) шар земель, а ст. 292² КК України – поверхневий ґрунтовий шар земель водного фонду в об'ємі більш ніж десять кубічних метрів. Також, на думку дослідників, ґрунтовий покрив земель сільськогосподарського призначення є предметом злочинного безгосподарського використання земель (ст. 254 КК України) [18, с. 167].

Ідеться про поверхневий шар ґрунту, який характеризується родючістю. Саме в ґрунті накопичується і зберігається гумус. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону земель» [6], гумус є органічним складником частини ґрунту, яка утворюється в процесі біохімічного розкладу рослинних і тваринних решток та формує його родючість.

Так, відповідно до ст. 168 ЗК України, ст. ст. 48, 52 Закону України «Про охорону земель» під час здійснення діяльності, пов'язаної з порушенням поверхневого шару ґрунту, власники земельних ділянок та землекористувачі мають здійснювати зняття, складування, зберігання поверхневого шару ґрунту та нанесення його на ділянку, з якої він був знятий (рекультивация), або на іншу земельну ділянку для підвищення її продуктивності та інших якостей.

Під час розслідування слід ураховувати, що зняття і перенесення ґрунтового покриву земельних ділянок має здійснюватись на підставі затвердженого проекту землеустрою та спеціальних дозволів, отриманих на підставі Порядку видачі та анулювання спеціальних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) земельних ділянок, затвердженого наказом Державного комітету України по земельних ресурсах від 04.01.2005 № 1 [9].

Предметом злочинного посягання у злочинах у сфері земельних відносин часто є розпорядчі документи органів державної влади і місцевого самоврядування, серед яких рішення про надання земельних ділянок у власність або користування, про надання дозволів на розробку проектів землеустрою, про проведення оцінки земельних ділянок, про затвердження проектів землеустрою щодо відведення земельних ділянок, про проведення земельних торгів щодо земельних ділянок державної чи комунальної власності або прав на них, про зміну цільового

призначення земель, про надання дозволу на зняття та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) земельних ділянок та ін. Водночас предметом можуть різноманітні розпорядження, погодження, акти, протоколи, постанови та інші документи правозастосовного характеру, що приймаються колегіальними органами або службовими особами та передбачені Земельним кодексом України, законами України «Про місцеве самоврядування в Україні» [4], «Про місцеві державні адміністрації» [5], «Про землеустрій» [3] тощо.

Окрему групу серед предметів злочинного посягання становлять правостановлювальні документи на землю, до яких належать державні акти на право власності на земельні ділянки, державні акти на право постійного користування землею, договори оренди, купівлі-продажу, дарування земельних ділянок, судові рішення про визнання права власності чи користування земельними ділянками, а також довіреності на вчинення різноманітних дій тощо.

Серед документації із землеустрою предметом злочинного посягання найчастіше стають проекти землеустрою щодо відведення земельних ділянок, щодо організації і встановлення меж територій природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, щодо організації території земельних часток (паїв), а також технічна документація із землеустрою щодо встановлення меж земельної ділянки в натурі (на місцевості). Водночас це може бути і інша документація, передбачена ст. 25 Закону України «Про землеустрій», зокрема різноманітні схеми, проекти, робочі проекти або технічна документація.

Відповідно до розділу III Закону України «Про оцінку земель» [7], до документації з оцінки земель належить технічна документація з бонітування ґрунтів, економічної оцінки земель та нормативної грошової оцінки земельних ділянок, а також звіти про проведення експертної грошової оцінки земельних ділянок.

Під час учинення земельних злочинів у сфері службової діяльності предметом злочинного посягання \ неправомірна вигода – матеріальні цінності (грошові кошти або інше майно), право на майно або будь-які дії майнового характеру.

Так, за даними дослідників, предметом одержання неправомірної вигоди службовою особою у сфері земельних відносин є: 1) грошові кошти або інше майно (матеріальні цінності); 2) право на майно (державні акти на право власності на земельні ділянки, цивільно-правові угоди та ін.); 3) будь-які дії майнового характеру, зокрема передача майнових вигод, відмова від них, відмова від прав на майно, безоплатне надання послуг майнового характеру та ін. [13, с. 79].

Важливим елементом криміналістичної характеристики злочинів у сфері земельних відносин є предмет злочинного посягання, під яким розуміють різноманітні фізичні об'єкти (речі і предмети матеріального світу), які зазнають впливу з боку злочинця.

Предмет злочинного посягання у злочинах у сфері земельних відносин становлять земельні ділянки, ґрунтовий покрив (поверхневий шар) земель, розпорядчі документи органів державної влади і місцевого самоврядування, правостановлювальні документи на землю, документація із землеустрою; документація з оцінки земель, неправомірна вигода.

Правильне визначення предмета злочинного посягання дозволяє скласти повну й об'єктивну картину події злочину й оптимізувати процес досудового розслідування.

Література

1. Водний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр>.
2. Лісовий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>.
3. Про землеустрій: Закон України від 22.05.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15>.
4. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>.
5. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14>.
6. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15>.
7. Про оцінку земель: Закон України від 11.12.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15>.
8. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.06.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>.
9. Порядок видачі та анулювання спеціальних дозволів на зняття та перенесення ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) земельних ділянок, затверджений наказом Державного комітету України по земельних ресурсах від 04.01.2005 № 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0070-05>.
10. Андрусенко С.В. Виявлення та розслідування злочинів у сфері земельних відносин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2012. 196 с.
11. Ковалева Н. Криміналістическая характеристика самовольного занятия земельного участка и самовольного строительства. *Leges si viata*. Август 2015. С. 31–35.
12. Марченко М.Ю. Кримінологічна характеристика злочинності у сфері самовільного зайняття земельних ділянок та самовільного будівництва. Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. праць. 2011. Вип. 22. С. 241–251.
13. Настенко А. Оперативно-розшукова характеристика одержання неправомірної вигоди службовою особою у сфері земельних відносин. *Національний юридический журнал: теорія і практика*. Май 2014. С. 78–83.

14. Одерій О.В. Предмет посягання як елемент криміналістичної характеристики злочинів проти довілля: окремі питання. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. Т. 26 (65). 2013. № 1. С. 255–259.

15. Протидія злочинам у сфері земельних відносин: навч. посіб. / С.В. Андрусенко, О.М. Бандурка, М.С. Рябченко та ін.; За заг. ред. С.М. Гусарова. Харків: ХНУВС, 2013. 170 с.

16. Тальянчук І.С. Криміналістична характеристика злочинів у сфері земельних відносин. *Право і державне управління*. 2013. № 1. С. 119–123.

17. Татарин Н.М. Криміналістична характеристика самовільного зайняття ділянки та самовільного будівництва. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2014. № 1. С. 142–146.

18. Цвіркун Н.Ю. Поняття та ознаки предмета безгосподарського використання земель (ст. 254 Кримінального кодексу України). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. № 1082. Серія «Право». 2013. Вип. 16. С. 165–168.

Анотація

Кондратюк Л. В. Предмет злочинного посягання у земельних злочинах: криміналістичний аналіз. – Стаття.

У статті розглянуто особливості предмета злочинного посягання у злочинах у сфері земельних праввідносин. Розглянуто наявні наукові позиції щодо поняття і змісту цієї категорії. Проаналізовано коло об'єктів, які виступають предметами злочинного посягання у злочинах цієї групи, серед яких земельні ділянки, ґрунтовий покрив (поверхневий шар) земель, розпорядчі документи органів державної влади і місцевого самоврядування, правостановлювальні документи на землю, документація із землеустрою, документація з оцінки земель, а також неправомірна вигода.

Ключові слова: злочини у сфері земельних відносин, розслідування злочинів у сфері земельних відносин, криміналістична характеристика злочинів у сфері земельних відносин, предмет злочинного посягання.

Аннотация

Кондратюк Л. В. Предмет преступного посягательства в земельных преступлениях: криминалистический анализ. – Статья.

В статье рассмотрены особенности предмета преступного посягательства в преступлениях в сфере земельных правоотношений. Рассмотрены имеющиеся научные позиции относительно понятия и содержания этой категории. Проанализирован круг объектов, которые выступают в качестве предметов преступного посягательства в преступлениях данной группы, среди которых земельные участки, почвенный покров (поверхностный слой) земель, распорядительные документы органов государственной власти и местного самоуправления, правоустанавливающие документы на землю, документация по землеустройству, документация по оценке земель, а также неправомысленная выгода.

Ключевые слова: преступления в сфере земельных отношений, расследование преступлений в сфере земельных отношений, криминалистическая характеристика преступлений в сфере земельных отношений, предмет преступного посягательства.

Summary

Kondratiuk L. V. The subject of a criminal encroachment on land crimes: forensic analysis. – Article.

The article deals with the features of the subject of criminal infringement in crimes in the field of land relations. The existing scientific positions concerning the concept and content of this category are considered. The circle of objects which act as subjects of criminal encroachment in crimes of this group among which the land plots, soil cover (a surface layer) of lands, administrative documents of public authorities and local government, documents of title to the earth, documentation on land management documentation on an assessment of lands, and also illegal benefit is analyzed.

Key words: crimes in the sphere of land relations, investigation of crimes in the sphere of land relations, criminalistic characteristics of crimes in the sphere of land relations, the subject of criminal encroachment.